

Article

Els inicis de la cultura escrita en l'antiguitat

<http://www.uoc.edu/humfil/articles/cat/panosa0304/panosa0304.pdf>

M. Isabel Panosa

Article

Els inicis de la cultura escrita en l'antiguitat

<http://www.uoc.edu/humfil/articles/cat/panosa0304/panosa0304.pdf>

M. Isabel Panosa

Resum

Aquest assaig proposa una anàlisi de l'escriptura com a sistema de comunicació, des dels seus orígens, amb relació als usos i al seu context sociocultural. També dedica un espai a repassar i comentar com evoluciona en l'espai i en el temps, i quins són els seus àmbits d'expressió primordials. D'altra banda, fa una aproximació a l'estat actual de la comunicació gràfica, en què conviuen l'alfabet, els sistemes logogràfics i els símbols. Des d'una òptica més global, s'hi estudia la relació del concepte d'escriptura amb el concepte de civilització, alhora que es delimiten dues dimensions: la cultura oral i la cultura escrita.

Paraules clau

escriptura, cultura oral, cultura escrita, antiguitat

Introducció

L'art d'escriure va ser inventat de manera independent a diferents llocs i a diferents èpoques. Cal, doncs, parlar de poligènesi, si bé en alguns entorns la seva adopció es produí per influència i difusió cultural. S'hi sol associar el naixement de la civilització, el començament de la història, atès que amb ella neix també l'interès per perpetuar els fets de les persones més enllà del moment en què es produeixen; l'interès, doncs, per crear una memòria del comportament i l'esdevenir humà, al mateix temps que la fixació de la identitat dels pobles i les persones. Es tracta d'un afany de transcendir el temps, i alhora l'espai, ja que els missatges també es poden traslladar per a transcendir el punt de partença. Com afirma Coulmas, la comunicació en les societats orals es fa cara a cara, i això implica que la diferència entre les societats lletrades i les illetrades és, entre altres coses, una diferència de dimensió.

D'altra banda, segons l'opinió de diversos estudiosos,¹ l'escriptura ha fet possible la història. I, sigui com vulgui, les escriptures antigues no són lletra morta, atès que la manera d'escriure actual porta implícites aquelles escriptures.

Algunes definicions d'escriptura

Repassem ara algunes de les definicions més destacades del concepte d'*escriptura*.

- Els sistemes d'escriptura són, segons Robinson (1996, pàg. 13), sistemes de símbols gràfics que es poden emprar per a transmetre pensaments i idees de tota mena, i es basen en un principi bàsic.
- Per a Bottéro (1995, pàg. 9), l'escriptura és un sistema de signes aptes per a codificar i fixar *tots els missatges, tot el que passa per la ment*.
- Per a Gelb (1987, pàg. 33), és un sistema d'intercomunicació humana que utilitza signes convencionals visibles.
- Coulmas (1991, pàg. 17) proposa tres característiques fonamentals en la definició de l'escriptura:
 - Consisteix en unes marques gràfiques artificials sobre una superfície durable.
 - La seva finalitat és comunicar alguna cosa.
 - La seva finalitat s'acompleix amb l'ajuda de la relació entre les marques convencionals i el llenguatge.

1. Per exemple, Robinson (1996, pàg. 9).

- Amb relació a la tercera característica de Coulmas, Bloomfield considera l'escriptura com un instrument per a l'enregistrament de la parla, de manera que totes les etapes en què l'escriptura no serveixi per a aquest propòsit són només febles temptatives adreçades vers l'escriptura, però no una escriptura autèntica.
- Així mateix, Mosterin opina que l'escriptura no és un sistema independent, sinó que depèn del llenguatge que transcriu. Els missatges s'hi representen tal com aquests s'articulen a la llengua. L'escriptura pot representar, per tant, tot allò de què es pot parlar (1993, pàg. 30). Seria, per a ell, una tecnologia cultural que fa possible l'optimització racional i permet administrar estructures socials complexes i acumular grans quantitats d'informació.

En definitiva, podríem dir que l'escriptura és, senzillament, un *llenguatge escrit*. I amb una expressió més poètica tindriem la definició de Voltaire, segons el qual l'escriptura és la pintura de la veu; o la de Brébeuf, que la qualifica com un art enginyós de pintar la paraula i de parlar als ulls. Fins i tot Aristòtil se n'ocupa: diu que «les paraules parlades són els símbols de l'experiència mental i les paraules escrites són els símbols de les paraules parlades».²

La «prehistòria» de l'escriptura

Com apunta Senner (1992, pàg. 17), a la geografia dels homes de Cromanyó, si bé ja hi eren presents el mesurament i la pictografia (com a requisits previs de l'escriptura), les condicions socials i econòmiques necessàries encara no havien arribat a l'estadi que exigia el complicat registre administratiu dels primers sistemes d'escriptura.

Sembla prou clar, però, que quan els humans van començar a practicar les representacions figuratives i simbòliques per mitjà de la tècnica pictòrica i el gravat sobre les superfícies rocoses va tenir lloc la primera comunicació gràfica. Es tractava de dibuixos d'objectes i fets concrets del món que els envoltava. Independentment de la finalitat i del significat d'aquestes representacions (no sabem si responien a un impuls artístic o si consistien en simples recordatoris d'experiències passades), les imatges que hi plasmaven són les primeres mostres de la ideografia, en una etapa que és anomenada *preescriptura* per uns i *protoescriptura* per uns altres. Aquestes mostres, especialment les que es practicaven per mitjà de la tècnica del gravat, i que s'han succeït en realitat des de la prehistòria fins a més enllà de l'edat mitjana i l'edat moderna, constitueixen un veritable corpus del que Abelanet anomena «*signes sans paroles*».

Per a Gelb, la pintura prehistòrica acomplia, de manera imperfecta, les funcions que avui dia aconsegueix l'escriptura. En el camp de l'expressió, la pintura es desenvolupà en els primers temps en

dues direccions: l'art pictòric i l'escriptura. En el primer, l'objectiu consistia a reproduir amb relativa fidelitat objectes i esdeveniments del món que hi havia al voltant d'una manera independent del llenguatge. En la segona, els signes, amb forma més o menys pictòrica, es convertiren en símbols secundaris destinats a comunicar nocions de valor lingüístic (1987, pàg. 25). En el fons, les dues direccions esmentades tenen un mateix objectiu: comunicar idees, pensaments, tant si transcriuen literalment el codi de la parla com si no. I tant en un cas com en l'altre observem que es produeix el procés vers l'esquematisme en la representació, on la imatge tan sols conserva els trets més imprescindibles per a la seva identificació, que de vegades és impossible. La tendència a l'economia i a l'eficiència comunicativa en serà un altre tret característic. El desenvolupament formal de les escriptures consolidades provocarà, així mateix, el sorgiment d'una forma cursiva i lineal en què s'haurà perdut pràcticament el vincle de semblança amb la imatge original.

Si tornem, però, a la primera etapa de la pràctica escriptural, es constata que s'empraven signes pictogràfics amb valor logogràfic que mantenien una relació molt vaga amb la llengua, ja que el missatge escrit no es corresponia amb formes exactes del llenguatge parlat,³ sinó a uns conceptes que s'entien amb relació al context d'ús. Per tant, la correspondència exacta entre escriptura i parla no quedaria assolida fins a la fonetització dels signes escrits. Aquest és el referent que Bloomfield pren com a base per a definir l'inici de la veritable escriptura. Les experiències pictogràfiques anteriors emprades per a comunicar significats restarien englobades, així, doncs, dins la fase anomenada, per Gelb, *semasiografia*.

Quedarien també en l'estadi de semasiografia, però fora de la categoria de veritable escriptura, els exemples que trobem en un passat més recent d'un sistema gràfic representatiu i descriptiu, alhora que estaria a mig camí entre les representacions pictòriques i l'escriptura. Es tracta dels missatges pictogràfics dels indis americans, que prenen la forma de cartes o d'històries expressades mitjançant seqüències de dibuixos esquemàtics.⁴

En darrer lloc es poden esmentar altres formes de comunicació, no verbal, que segurament estaven en ús des del paleolític, com ara els senyals visuals (de fum o amb miralls) i els senyals acústics (amb sirenes, instruments de percussió o altres).

Origen i evolució primigènica de l'escriptura

Diversos autors, entre ells Senner (1992, pàg. 12), es plantegen la qüestió de l'origen singular o múltiple de l'escriptura. L'adopció de l'escriptura es donà a diferents llocs i en diferents moments. El sistema maia és un exemple clar d'adopció independent de l'escriptura. De totes maneres, s'ha d'admetre que la difusió cultural fou segurament la via per la qual viatjà la idea de l'escriptura a diverses regions on aquesta es practicà. Això és el que proba-

2. «Lògica», capítol preliminar de *De interpretatione*.

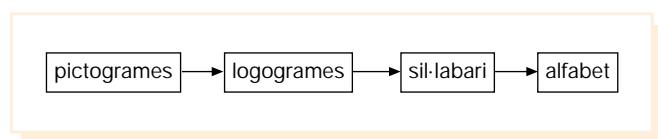
3. Vegeu Gelb (1987, pàg. 31).

4. *Op cit.*, pàg. 53-75.

blement s'esdevingué a l'Orient, Egipte i la Mediterrània oriental. Ara bé, els sistemes d'escriptura que s'hi van crear van ser diferents segons el moment, l'entorn cultural i la llengua que havien d'expressar. En aquest sentit es pot dir que no hi hagué una línia única, i que les diverses escriptures creades en l'antiguitat no van obeir necessàriament a un mateix patró evolutiu (a banda de les seves variants).

L'esquema 1 mostra l'esquema evolutiu de l'escriptura com un tot des dels seus orígens fins als nostres dies, fent cas omís del sistema xinès, que es manté encara en gran part com un sistema logosil·làbic.

Esquema 1.

Però el fet crucial en l'origen de l'escriptura no és tan sols la invenció d'un sistema de registre –primer amb suport «objectual» i després amb suport gràfic–, sinó també, i sobretot –com es veurà–, la possibilitat de fer retrocedir l'arrel directa d'aquesta invenció fins al neolític primigeni, precisament a l'àrea nuclear més antiga de la domesticació de les espècies vegetals i animals.⁵ D'alguna manera, es tracta d'admetre que la primera escriptura, concebuda com un sistema mnemotècnic i de comunicació que va més enllà de l'oralitat, apareix amb el naixement de la vida en comunitat, associada sovint a la vida sedentària, al sorgiment d'unes pautes de comportament social i al control dels mitjans de subsistència (producció, emmagatzematge, intercanvis). Tot seguit, el creixement de la complexitat sociopolítica, amb la consegüent generació de riquesa i el control tributari per part dels sectors socials privilegiats, portaria paral·lelament la fixació definitiva i el desenvolupament ulterior del sistema gràfic.

El fet d'admetre aquesta gènesi de l'escriptura significa que no podem parlar estrictament de la seva invenció en un moment determinat del quart mil·lenni aC –tal com s'admet generalment–, sinó que ens hem de plantejar si va ser la conseqüència lògica d'un llarg procés començat molt abans, on es podrien haver donat també progressos casuals.

En principi, el propòsit inicial de l'escriptura era la comptabilitat, associada a una economia en expansió que requeria noves eines de control i seguiment. Així es posà de manifest a diverses cultures posseïdores de l'escriptura al Món Antic, malgrat que els testimonis conservats d'aquesta temàtica a zones com Egipte, la Xina i l'Amèrica Central siguin poc nombrosos.

L'escriptura més antiga coneguda fins ara és la logogràfica sumèria, que es remunta com a mínim fins al 3200 aC, si no més. La primera pregunta que ens podem fer és si va ser obra d'una sola persona o d'un grup. Ara bé, si admetem que l'assoliment d'a-

quest sistema va ser més aviat la conseqüència directa d'un procés anterior, deixa de tenir sentit preguntar-se qui en fou l'inventor. A la fase immediatament anterior existia ja una forma de fixar conceptes, quantitats i persones amb altres mitjans no gràfics. Es tracta de les conegudes fitxes de comptabilitat sumèries, que serien el model dels primers logogrames escrits.

Aquestes fitxes són objectes minúsculs d'argila cuita que tenen formes geomètriques diverses: esferes, cons, discs, tetràedres, triangles, rectangles, ovoides, bicònics i altres formes menys definides. Se'ls atribueix un ús comptable. Es van identificar primerament a les excavacions de Susa associades a l'escriptura i amb datacions del 3000 aC. Les fitxes eren dins uns receptacles de forma esfèrica. Denise Schmandt-Besserat (1978) va dur a terme una investigació sobre l'ús de l'argila al Pròxim Orient i va descobrir que s'empraven figuretes d'argila semblants ja des del neolític, és a dir, almenys des del 8500 aC. Els tipus més antics provenen de Tepe Asiab i Ganj-i-Dareh Tepe (a la regió del Zagros, Iran), on hi ha vint exemplars diferents que representen cons, esferes, cilindres, discs, triangles i formes esquemàtiques d'animals, entre altres.

En general, però, les troballes de fitxes estan documentades per tot el Pròxim Orient (de Turquia al Pakistan) i durant el neolític i el calcolític. (Encara avui els pastors de la zona fan servir pedres de riu per a comptabilitzar els ramats, juntament amb l'àbac.) El sistema de fitxes, el seu nombre i la seva tipologia van romandre sense canvis significatius fins a l'edat del bronze.

Entre el 3500 i el 3100 aC, es gestà la primera societat urbana. El naixement de les ciutats va implicar una sèrie de canvis en l'organització de la societat, com ara el creixement de la producció, el comerç a gran escala, el sorgiment del funcionariat, el naixement de les primeres dinasties de governants, la institucionalització del culte, etc. Les fitxes cresqueren en nombre i tipologia, s'estandarditzaren al màxim i incorporaren marques numerals de forma incisa. Van servir per a elaborar inventaris i controlar salaris i transaccions comercials. Algunes fins i tot presenten una perforació que fa pensar que eren apilades en sèries.

Les fitxes es dividien en 15 classes i unes 250 subclasses. Unes podien representar valors numèrics, i altres, objectes específics (normalment articles mercantils). Quan començà l'escriptura pictogràfica, aquests mateixos objectes foren representats gràficament en dues dimensions i amb gran semblança, gravats sobre les tauletes d'argila.

Dins del repertori de signes pictogràfics sumeris desxifrats, Schmandt-Besserat assegura que es fa palesa una correspondència directa entre els símbols escrits i les fitxes (com a mínim en trenta-tres casos identificats); per exemple:

- «ovella» es representa amb un cercle i una creu al seu interior; hi correspon la fitxa en forma de disc i una creu incisa;
- «peça de roba» es representa amb un cercle i quatre ratlles paral·leles al seu interior; hi correspon la fitxa en forma de disc i quatre ratlles paral·leles incises.

5. L'Àsia sud-occidental.

També s'ha trobat que hi ha paral·lelismes entre signes encara no desxifrats i altres fitxes.

Precedint les primeres experiències gràfiques i, fins i tot, coincidint-hi, aparegueren a Susa, al final del quart mil·lenni aC, uns receptacles que contenien fitxes, coneguts com a *bullae*. Tenien forma esfèrica i feien la funció de sobre, en el qual es gravava habitualment el segell dels individus que prenien part en una transacció. Seguidament es representaren gràficament en la seva superfície els símbols de les fitxes que contenien. El destinatari d'una mercaderia podia comprovar si aquesta coincidia amb la quantitat i les característiques expressades per la *bullae* quan la rebia i podia inspeccionar-la. El fet de marcar el contingut de la *bullae* sobre la seva superfície exterior com a simple mesura de comprovació sense destruir el receptacle, ja constituïa per si mateix un exercici escriptural que, si bé va néixer espontàniament com a suport al sistema existent de control de mercaderies, a la fi s'havia de convertir en la pràctica definitiva de comunicació no oral. Finalment, les *bullae* foren substituïdes per tauletes inscrites on es feien constar els símbols de les fitxes.

Tot sembla indicar, doncs, que les fitxes van ser el precedent més directe dels primers logogrames sumeris, i per tant de la primera escriptura. La plasmació gràfica de les fitxes, unida a la representació figurativa de nous elements de la vida real, va donar com a resultat la creació d'un repertori convencional i estandarditzat de signes que, gravats en un sentit lineal, expressaven persones, animals, objectes i accions, ja fos per atribució directa de la imatge o per associació d'idees. Cada signe es corresponia amb una paraula, és a dir, era un logograma.

Més enllà de l'escriptura logogràfica sumèria, el pas decisiu que significà la creació veritable de l'escriptura com a mitjà per a transcriure la llengua parlada va ser la invenció del sistema gràfic fonètic. Aquest va ser un pas revolucionari que eixamplà enormement l'escala de la comunicació gràfica. Es basava en el principi de *rebus* o del jeroglífic. Consistia a assignar als pictogrames un so, el del nom de l'objecte que representaven, però reduït a una sola sil·laba per acrofonia. A partir d'aquí les paraules de la llengua parlada s'expressaven per escrit emprant combinacions de pictogrames convertits en signes sil·làbics o sil·labogrames, als quals s'afegien logogrames com a complements semàntics per a resoldre problemes d'homofonia.⁶

La fonetització dels signes va sorgir de la necessitat d'expressar paraules i sons que no es podien indicar de manera adequada amb dibuixos i combinacions de dibuixos (Gelb 1987, pàg. 99). Aquest pas va representar la superació d'una barrera molt important en la comunicació. Significà l'apropament a l'escrit de tot el pensament i la capacitat expressiva que amb l'escriptura pictogràfica no es podia representar.

És en aquest estadi logosil·làbic, i ja plenament desenvolupat, com trobem l'escriptura en altres territoris, i amb les dates aproximades següents: a Egipte a partir del 3100 aC, a la vall de l'In-

duus a partir del 2500 aC, a la Xina a partir del 1200 aC i a Amèrica a partir del 600 aC.⁷

Si bé en alguns casos podem assumir que la idea de l'escriptura, amb la seva estructura logogràfica, es va difondre per influència cultural a Egipte, la vall de l'Indus i, més tard, a la Xina, també s'ha de dir que els sistemes que es crearen a cada lloc són originals en l'àmbit formal (la forma dels signes, la disposició, els suports, etc.) i també pel que fa al funcionament intern (fonètica, sintaxi, morfologia), d'acord amb la pròpia realitat cultural i amb les necessitats de la llengua que transcrivien. El cas de l'escriptura maia, de conformitat amb el que s'ha dit, roman més aïllat i suggereix una gènesi totalment independent.

Finalment, el darrer pas fonamental fou la invenció de l'alfabet, entès per Gelb (1987, pàg. 217) com un sistema de signes que expressen sons individuals de la parla. Es tractava d'un sistema que també incorporava la notació vocàlica independent, a diferència dels anteriors signaris consonàntics semítics.

L'adquisició de l'alfabet fou assolida entorn de l'any 800 aC pels grecs, seguint com a model el signari consonàntic dels fenicis. De fet, la mateixa tradició grega anomenava la seva pròpia escriptura *phoinikéia grámmata*. Els grecs n'adoptaren no sols la forma dels signes, sinó també els noms, i hi afegiren nous signes per a expressar sons propis que la llengua fenícia no posseïa.

Però, com és sabut, el signari fenici no va ser el prototip de l'alfabet consonàntic. N'hi va haver uns altres de precedents, com per exemple el signari creat pels protocananeus a partir del 1700 aC. Consistia en un sistema de 27 pictogrames als quals assignaren un fonema per acrofonia. També al centre d'Ugarit, lloc de pas dels comerciants mesopotàmics, anatòlics, egipcis, cretencs i xipriotes, s'introduí cap al 1500 aC un alfabet consonàntic constituït per 30 caràcters cuneiformes nous que derivaven del cuneiforme sil·làbic accadí. Aquest sistema es destinà a la redacció de textos administratius, correspondència comercial, declaracions fiscals i altres textos governamentals. També s'hi escrivien textos religiosos (si bé només amb 27 signes) que, segons Robinson (1996, pàg. 163), recorden algunes històries recollides per l'Antic Testament. Aquesta escriptura s'extingí vers el 1200 aC, un segle abans de les primeres pràctiques escripturals dels fenicis, que elaboraren el seu signari consonàntic de 22 caràcters seguint el model protocananeu. Del sistema fenici derivà l'aramèu, que substituï definitivament el primer després de mil anys d'ús. La llengua aramea (no sols l'escriptura) es convertí en *lingua franca* del Pròxim Orient durant molt de temps.⁸

Tornem, però, a la creació de l'alfabet grec. Cal dir que aquesta és una conseqüència directa de la transmissió del signari consonàntic dels fenicis als grecs, en el context de contactes entre comerciants i artesans d'ambdues procedències als ports francs del llevant mediterrani. Les circumstàncies de la transmissió feien que l'ús de l'escriptura fos primordialment de caràcter pràctic i, de fet, degué produir-se amb certes deficiències. Es constituï un alfabet format

6. La primera escriptura fonètica sumèria tenia un repertori de 150 sil·labogrames i 600 complements semàntics.

7. Vegeu Robinson (1996, pàg. 12).

8. Vegeu Mosterín (1993, pàg. 111-113).

per 22 lletres adoptades directament del fenici i cinc lletres més afegides: Y, Φ, X, Ψ i Ω.⁹ La principal novetat respecte al fenici consistia a establir caràcters específics per a cada valor vocàlic.

Usos i àmbits de l'escriptura al Món Antic

Cada sistema d'escriptura s'ideà per a respondre a diversos objectius. A Sumer, per exemple, l'escriptura sorgí entre el 3300 i el 3200 aC per a expressar xifres, productes, mercaderies i persones, de manera que els documents registraven la comptabilitat, les transaccions comercials i la venda de terres. Els seus redactors eren els funcionaris dels temples i els palaus d'Uruk i altres ciutats estat sumèries, encara que també d'altres regions, com ara Iran (Susa i Chogha Mish) i Síria (Habuba Kabira i Jebel Aruda). S'han descobert fins ara uns quatre mil documents, que permeten reunir un repertori de fins a mil cinc-cents signes diferents. Amb el temps, l'escriptura a Mesopotàmia, ja en la modalitat cuneiforme, serví per a redactar textos legals i literatura (poemes, himnes, oracions, faules i altres obres que s'havien perpetuat anteriorment per via oral).

A la vall de l'Indus, a mitjan tercer mil·lenni aC, es va practicar l'escriptura en segells, ceràmica, làmines de coure, eines de bronze i vares d'ivori i os. Sumen un total de 3.500 inscripcions curtes (de no més de quatre línies) trobades als carrers i a l'interior de les cases de Mohenjo-daro i altres centres. S'estima que el signari indi –que transcrivía probablement una llengua dravídica anterior a l'arribada dels aris– es componia d'uns 400 caràcters, aproximadament. Els signes s'expressaven al costat de representacions d'animals (tigres, búfals, elefants, rinoceronts i fins i tot un unicorn) i de figures antropomorfes. Se'ns escapa el contingut d'aquests textos, per la manca de desxiframent de l'escriptura, però hi ha autors que suggereixen que alguns escrits fan referència a divinitats protoíndies (concretament els que presenten figures antropomorfes).

A l'Egipte faraònic, d'altra banda, l'escriptura tingué uns usos semblants als de Mesopotàmia. El repertori de temes és molt variat: textos funeraris, religiosos, de fets històrics i glòries dels faraons, administratius, privats i literaris (poemes, contes, faules).

Els documents micènics, escrits en *lineal B*, tracten bàsicament de l'administració i la comptabilitat dels palaus i els temples, tasques conduïdes per funcionaris reials; en menor quantitat tenim documents que esmenten el nom de les divinitats. El desenvolupament d'aquesta escriptura va quedar truncat per la decadència del món micènic i l'abandonament de la vida urbana. Després de la guerra de Troia desaparegué completament l'escriptura en aquests regnes, que entraren en una època de tancament, l'anomenada *època fosca*. El ressorgiment de l'escriptura en aquestes contrades arribà quatre segles més tard amb el recentment creat alfabet grec.

A la Xina es va inventar un sistema d'escriptura destinat a formular preguntes al cel. Tenia un caràcter màgic. Les respostes també

s'expressaven mitjançant l'escriptura. Es practicava sobre espatlles de bou o closques de tortuga. Aquest coneixement estava a les mans dels sacerdots, que eren els qui tenien el privilegi de comunicar-se amb el món diví i els avantpassats per mitjà de l'escriptura. Les primeres mostres d'escapulomància es remunten a la dinastia Shang (1300-1200 aC). Més endavant, a partir de la dinastia Zhou, s'abandonà aquesta pràctica i es començaren a escriure textos de naturalesa diversa sobre bronze, bambú, fusta i seda. Es tractava d'un sistema de representació format per uns 4.100 signes diferents, entre els quals 3.900 eren fonètics i 200 semàntics. Els caràcters podien ser simples o compostos i ocupaven blocs quadrats idèntics dins el text.¹⁰ De fet, aquest sistema, per bé que amb una gran estilització dels pictogrames originals, és el que es fa servir a l'escriptura xinesa actual.

Els maies també empraren l'escriptura. Ho van fer, entre altres coses, per a expressar-hi els seus pronòstics, que combinaven amb referències calendàriques. Feien servir per a això escorces d'arbre decorades amb colors i enquadrades amb pell de lleopard.

Un altre camp d'expressió estès per la majoria de les cultures amb escriptura estava relacionat amb la identitat. Així, doncs, nombrosos documents conservats presenten marques de propietari o d'identificació. Aquests noms apareixen en tota una gamma d'objectes: segells mesopotàmics i segells de la vall de l'Indus; ceràmiques gregues, fenícies, etrusques, ibèriques; anells i tota mena de peces d'aixovar de les tombes egípcies i d'altres civilitzacions del Món Antic. Dins l'àmbit funerari, deixar constància del nom era una manera d'expressar el desig d'immortalitat. És típic també de moltes inscripcions etrusques.

Identitat, immortalitat i prestigi, segons els contextos d'ús, són tres conceptes que van molt units en els primers textos de cultures com ara la grega, l'esmentada etrusca, la llatina, la ibèrica, etc.

Deixant de banda l'ús pràctic de l'escriptura a les civilitzacions antigues, l'explicació que envolta el seu origen i ús primigeni s'emmarca, tal com suggereix Haarmann, en el camp del que és sagrat, una opinió que també comparteixen Gelb (1987, pàg. 297) i Senner (1992, pàg. 19 i seg.).

És als mites antics on veiem que s'atribueix normalment a una divinitat el do de l'escriptura. Aquests relats tindrien, segons Arno Borst, la funció de completar la transició que uneix la tradició oral amb la consciència històrica. Per exemple, a Egipte l'escriptura era fruit del déu Thot, definit com la intel·ligència suprema. *Esriptura* significava «la llengua dels déus». Efectivament, el seu ensenyament i ús es concentrà primerament a les mans dels sacerdots. A Mesopotàmia, l'escriptura també era fonamental per a la religió i el clergat. I tant a Sumer, com a Egipte i Canaan, els sacerdots pensaven que la paraula divina (escrita, s'entén) tenia un poder creador. D'altra banda, els babilonis veneraven el déu Nabû (Nebu de la Bíblia) com a inventor de l'escriptura, patró de les ciències i escriba dels déus. Així mateix, entre els xinesos hi havia la creença que l'escriptura l'havia inventada Ts'ang Xien, un déu que

9. *Op. cit.*, pàg. 130-131.

10. Vegeu-ne més detalls a Mosterín (1993, pàg. 68-74).

tenia la cara d'un drac amb quatre ulls. (S'ha de tenir en compte que la tradició xinesa antiga atribuïa a aquests animals sagrats la funció de transportar els sacerdots fins a l'estatge dels avantpassats.) En darrer terme es pot afegir que, d'acord amb la tradició de l'Índia, fou Brahma qui donà notícia de l'escriptura als homes.

Altres religions que foren transmeses per mitjà de l'escrit estan relacionades amb l'escriptura alfabètica.¹¹ Per exemple, els nòrdics atribuïen a Odin la invenció de les runes. I els irlandesos atribuïen a Ogmios la invenció de la seva escriptura. Al·là també és concebut com el creador de l'escriptura. I se'n podrien esmentar més exemples.

En el marc de les cultures estatals de l'antiguitat, l'escriptura estava altament institucionalitzada en una estructura de govern reforçada per un sacerdot influent i una estricta burocràcia encarregada de controlar el sistema tributari i l'administració dels béns dels temples i el palau. Això és el que s'esdevenia en societats hidràuliques com la sumèria, l'accàdia o l'egípcia. Precisament els textos d'aquestes civilitzacions pertanyen en gran manera al camp administratiu i al religiós. A més, l'accés a l'escriptura –i a l'educació en general– estava restringit als sacerdots i als escribes. Aquests darrers aconseguïen arribar a càrrecs de gran importància. A la Xina eren els sacerdots els encarregats de comunicar-se, mitjançant l'escriptura, amb els avantpassats de l'emperador i formular prediccions. Posseir el domini de l'escriptura significava, per tant, posseir la saviesa, i això era un privilegi restringit.

A l'aspecte de jerarquització que determinava qui podia accedir a l'escriptura en aquestes cultures, hem d'afegir la complexitat dels sistemes gràfics que empraven, on calia memoritzar un repertori llarguíssim de signes i assimilar els mecanismes que regien la seva combinació en un discurs ordenat. En els sistemes sumeri, egipci i xinès es tractava d'escriptures mixtes que empraven alhora fonogrames, logogrames i complements fonètics i semàntics. Calia un ensinistrament especial que el ciutadà bàsic d'aquestes societats no estava en condicions de rebre. Pensem que encara avui l'escriptura xinesa, que manté amb pocs canvis el mateix sistema gràfic original, és un obstacle important en l'aprenentatge, per la dificultat que implica haver de memoritzar una quantitat de signes tan gran. Per a obtenir-ne un domini bàsic de l'escriptura i la lectura calen més anys d'estudi que per als nostres sistemes alfabètics.

Per contra, les cultures de l'antiguitat que mostren una major extensió de la pràctica escriptural en el si de la societat són les que feien servir un signari consonàntic o alfabètic. És el cas dels proto-cananeus, els fenicis, els grecs, els etruscs i els romans, entre altres. La simplicitat d'aquests sistemes possibilitava que una porció més gran de la població els poguessin aprendre i practicar. De la mateixa manera, també els continguts que es transcrivien amb aquesta escriptura eren més amplis i podien assolir l'esfera del terreny privat. L'àmbit sagrat s'hi incorporà després que es consolidés l'e-

tapa d'introducció del sistema, i es féu palès tant en textos públics com privats: preguntes a l'oracle, oracions, frases d'agraïment a la divinitat, etc.

En un altre pla trobem la relació entre escriptura i calendari. Al començament, el calendari nasqué de la necessitat de mesurar el temps amb relació a la planificació de l'activitat agrícola, ja que de l'èxit en les collites depenia la supervivència dels membres de la comunitat. El calendari servia, a més, per a controlar el cicle de les estacions, el cicle de la vida i de la renovació de les forces generadores, alhora que permetia situar els esdeveniments en el temps. Era, per tant, una altra manera d'ordenar els elements que constituïen la memòria de la comunitat, globalment i per a cadascun dels seus membres.

Els babilonis ja van fer servir calendaris cap al 2700 aC, que es basaven en les fases de la lluna i la posició del sol. Les mesures eren múltiples de 60. Els egipcis dividien l'any en 12 mesos de 30 dies, que sumen 360 dies, als quals afegien els 5 dies epagomenals, dedicats a la celebració del naixement de les divinitats protagonistes del mite d'Osiris.

A l'Amèrica Central, l'escriptura jeroglífica es combinava amb un sistema numèric mitjançant el qual s'expressaven les dates dels esdeveniments. D'aquesta manera, els maies incorporaven referències calendàriques als seus textos, que es componien amb logogrames i signes fonogràfics vocàlics i sil·làbics. Tenien dos calendaris, que es podien enllaçar. El més proper al nostre dividia l'any en 18 mesos de 20 dies cadascun, és a dir, un any de 360 dies, als quals se sumava un mes de cinc dies. L'altre calendari constava de 13 mesos de 20 dies cadascun.

D'altra banda, el sistema de numeració i mesures també fou un instrument fonamental i complementari per a les primeres societats urbanes amb escriptura. El coneixement d'una sèrie d'estàndards de mesura feia possible efectuar tot un seguit de càlculs¹² i funcions aritmètiques aplicades a la vida quotidiana: comptabilitat, control comercial, amidament i parcel·lació de terres, control fiscal, construcció, etc.

El retorn dels logogrames?

Des que es va implantar com a sistema d'escriptura, l'alfabet es va estendre progressivament i de manera generalitzada per una gran part del món, i després de 2.800 anys encara perviu pràcticament amb les mateixes característiques que hi eren inherents quan fou concebut per primera vegada. La història de l'alfabet ha ocupat una porció de temps comparable a la de l'etapa de l'escriptura prealfabètica. Hem de deduir que s'ha completat un altre cicle en l'evolució de l'escriptura? Sorgirà un altre codi de comunicació fruit o no de la transformació de l'alfabet? Serà un codi universal?

11. Vegeu Goody (1990, pàg. 23-24).

12. L'aparell més conegut per a fer càlculs era l'àbac (tant en la versió per a gravar-hi quantitats en columnes com en la versió amb boletes de colors per a classificar-hi quantitats). A la Xina es coneixia un tipus d'àbac des del 2600 aC. L'ús de l'àbac també era generalitzat a Grècia i a Roma, i el coneixien igualment les cultures mediterrànies perifèriques (etruscs, ibers).

En aquest punt és escaient repassar les qüestions a les quals Robinson féu referència en el seu moment:

- És prou eficaç, l'alfabet?
- Per què ha de ser desitjable emprar una escriptura de base fonètica?
- Què té a veure el so amb llegir i escriure?

De fet, si l'escriptura té com a finalitat comunicar idees i pensaments, per què ha d'emprar un codi que transcriu el so de la parla? El so és inherent a la parla; és una sensació acústica, com també ho són el crit, el plor, la música. Ara bé, la comunicació també és possible amb altres mitjans, com ara el gest o l'expressió tàctil. La música escrita s'expressa mitjançant un codi convencional, de la mateixa manera que l'escriptura. Però la interpretació musical va molt més enllà del codi escrit, on, a més de l'aportació individual i única de l'executant, trobem continguts i sensacions que només es materialitzen amb l'execució. Una diferència semblant es posa de manifest quan comparem la capacitat expressiva del codi escrit amb la del codi oral. Ara bé, l'avantatge que posseeixen codis com el musical, el gestual (per exemple, el dels sords) o el tàctil (per no dir el matemàtic o el químic) –i aquí rau la gran diferència– és que són universals.

Des d'aquest punt de vista, el retorn als logogrames implica, d'entrada, una simplificació en el discurs gràfic i, alhora, una facilitat de comprensió al marge de la llengua que es parli, la qual cosa encaixa perfectament en el nostre món global. És evident que vivim ja en una societat plena de logogrames o icones, d'un ús prou eficaç. Cal preguntar-se, però, si l'extensió d'aquest sistema a tots els nivells expressius seria viable sense guanyar complexitat. També hem de considerar si seria viable la creació d'un sistema *pasigràfic* universal que mantingui alhora simplicitat, eficàcia i una exhaustivitat expressiva suficient per a servir tots els seus usuaris, independentment de la llengua que parlin.

En tot cas, si pretenem anomenar aquest sistema *escriptura*, incomplim la condició observada per Saussure quan expressa que és impossible en l'idioma aïllar el so del pensament, o el pensament del so. L'escriptura no es pot dissociar de la parla. Les paraules depenen al mateix temps dels sons i dels símbols.¹³ Ara bé, els qui escriuen en xinès també diuen que els signes parlen directament a la ment sense la participació del so. És com si els logogrames tinguessin vida pròpia.

Espectura i civilització

Una conseqüència de la presència de l'escriptura en una societat és la «literaturietat»¹⁴ o, si ho preferim, l'alfabetisme, que es defineix com la capacitat de llegir i escriure missatges. La «literaturietat» es va convertir en el factor decisiu per a allò que Goody (1977) anomenà «la domesticació de la ment salvatge».

Per a Bottéro (1995, pàg. 19), el pas de l'àmbit oral a l'escrit representà una transformació radical, una visió renovada de les coses, un canvi en la forma de comunicació entre les persones i en la qualitat dels seus missatges. Aquests, materialitzats per mitjà de l'escriptura, adquireixen consistència i durada, tenen entitat pròpia, poden ser reproduïts i fins i tot posats a la disposició d'una multiplicitat de persones.

Diringer opina que l'escriptura és la base del desenvolupament de la consciència humana, de l'intel·lecte i de l'esperit crític. Anant més enllà, també podem dir que la implantació de l'alfabet tingué una incidència primordial en la consciència col·lectiva, alhora que permeté una difusió molt més àmplia de l'escriptura dins la societat. Va representar el començament de la «democratització» de la cultura escrita.

Coulmas (1991, pàg. 4) és del parer que l'escriptura s'ha de veure com un resultat i alhora com una condició de la civilització, és a dir, com un producte creat per la civilització i una eina que hi dona forma.

En realitat, l'escriptura no va ser inventada amb finalitats literàries, però féu possible la literatura i també una sèrie d'activitats comunicatives complexes que no trobem en les societats il·litrades. L'escriptura és pròpia de les societats urbanes. De la mateixa manera, entre les cultures orals no es dona la ciutat com a forma d'organització social.

La cultura, en aquella etapa de la història, era regentada pels escribes, anomenats en sumeri «els gravadors de tauletes». Ells eren els qui estaven al centre dels progressos més importants de la seva cultura. Eren escriptors i pensadors, i també eren ells els encarregats de depurar aquesta cultura per a retransmetre-la tot seguit a la població inculta.¹⁵ S'establí, doncs, una distinció clara entre els qui tenien accés al coneixement i els qui no. La cultura lletrada feia possible l'emmagatzematge i la transmissió de coneixement. Els escribes es reservaven aquest privilegi i, en comptes de permetre que la capacitat de llegir i escriure s'estengués entre la societat, emfasitzaven el caràcter diví de l'escriptura, la qual no era accessible als éssers humans ordinaris.¹⁶

Des de la seva invenció o adquisició, la possessió de l'escriptura féu possible el desenvolupament del saber i de la ciència d'una manera sistematitzada, àmplia i precisa, que permetia l'avenç a partir de la reflexió sobre la paraula escrita. L'escriptura era i és, en aquest sentit, el vehicle de la tradició científica, com també ho és de la tradició literària, per bé que tingui el seu origen indubtablement en la tradició oral. És evident que l'escriptura és un dels signes més importants de la civilització, i permet en molts casos ser adhoc més expressiva que la parla.

Els antropòlegs han opinat que la parla distingeix l'home de l'animal, de la mateixa manera que l'escriptura distingeix l'home civilitzat del bàrbar. Des d'aquest punt de vista, Gelb (1987, pàg.

13. Vegeu Robinson (1996, pàg. 17).

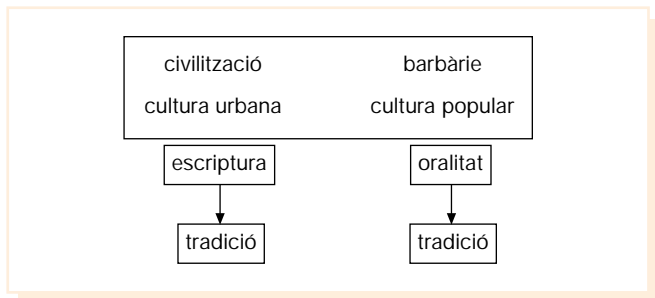
14. De l'anglès *literacy*.

15. Vegeu Bottéro (1995, pàg. 18-19).

16. Vegeu Coulmas (1991, pàg. 6).

286-287) expressa la idea següent: «l'escriptura existeix solament en una civilització i una civilització no pot existir sense l'escriptura». El context que emmarca l'escriptura inclou necessàriament un desenvolupament notable del govern, la tecnologia, la producció, el comerç, l'art, el culte... Com a contrapartida, l'ús de l'escriptura implica una disminució dels poders i les capacitats de la memòria, a més d'un empobriment considerable de la tradició oral, molt més rica en les societats àgrafes o de caràcter més popular.

Esquema 2.

En definitiva, amb la substitució de l'oralitat per l'escriptura hem perdut fils importants del nostre passat, de la nostra cultura, de la nostra identitat. Nosaltres, avui, som els dipositaris de l'esdevenir de la cultura des del començament dels temps, una cultura que ha anat viatjant en el tren dels nostres avantpassats. Som alhora passat i present, som la tradició mateixa. Amb l'arribada de la cultura escrita s'ha perdut una part de la tradició oral, una part de nosal-

tres, potser la més bàrbara. Aquest buit ha estat omplert amb allò que la cultura escrita ha fet de nosaltres: uns éssers civilitzats.

Bibliografia

- ABELANET, Jean (1986). *Signes sans paroles. Cent siècles d'art rupestre en Europe occidentale*. Hachette littérature.
- BOTTÉRO, Jean (1995). «La escritura y la formación de la inteligencia en la antigua Mesopotamia». A: BOTTÉRO, Jean et al. *Cultura, pensamiento, escritura*. Barcelona: Gedisa Editorial, pàg. 9-43 (Lea).
- COULMAS, Florian (1991). *The writing systems of the world*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- DIRINGER, David (1968). *The alphabet: a key to the history of mankind*. Londres: Hutchinson.
- GELB, Ignace J. (1987). *Historia de la escritura*. Madrid: Alianza Universidad. Edició original en anglès: 1952.
- GOODY, Jack (1977). *The domestication of the savage mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOODY, Jack (1990). *La lógica de la escritura y la organización de la sociedad*. Madrid: Alianza Universidad. Edició original en anglès: 1986.
- MOSTERÍN, Jesús (1993). *Teoría de la escritura*. Barcelona: Icaria Editorial.
- ROBINSON, Andrew (1996). *Historia de la escritura*. Barcelona: Ediciones Destino. Edició en anglès: 1995.
- SCHMANDT-BESSERAT, Denise (1978). «El primer antecedente de la escritura». A: *Investigación y Ciencia*. Núm. 23 (agost de 1978).
- SENNER, Wayne M. (1992). «Teorías y mitos sobre el origen de la escritura: panorama histórico». A: Senner, W. (comp.). *Los orígenes de la escritura*. Siglo XXI Editores, pàg. 11-33.

↔ Si vols citar aquest document, pots fer servir la següent referència:

PANOSA, M. Isabel (2004). «Els inicis de la cultura escrita en l'antiguitat». *Digitum* [article en línia]. UOC. Núm. 6. [Data de consulta: dd/mm/aa].
<http://www.uoc.edu/humfil/articulos/cat/panosa0304/panosa0304.pdf>
 ISSN 1575-2275

M. Isabel Panosa

Tutora dels Estudis d'Humanitats i Filologia (UOC)
 Membre del grup de recerca ÒLIBA (IN3-UOC)
 mpanosa@uoc.edu

M. Isabel Panosa és llicenciada en Geografia i Història (especialitat de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia) per la Universitat de Barcelona i doctora en Història per la Universitat Autònoma de Barcelona. Exerceix la docència en l'àmbit de la llicenciatura d'Humanitats des del 1997 com a professora de la Universitat Internacional de Catalunya i com a tutora de la Universitat Oberta de Catalunya; a més, coordina el màster de Gestió cultural de la Universitat Internacional de Catalunya. La seva línia principal de recerca és l'epigrafia ibèrica; és membre del grup de recerca Òliba (secció Musei@) de la UOC, en l'àmbit de les TIC i els museus, i ha publicat diversos llibres i articles sobre temes epigràfics i de gestió cultural i del patrimoni.